

Арзыматов Ж.С.

ИЛИМДЕРДИН КУМУЛЯТИВДИК МОДЕЛДЕРИНИН ТАРЫХЫЙ ФОРМАЛАРЫ

Арзыматов Ж.С.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ФОРМЫ КУМУЛЯТИВНОЙ МОДЕЛИ НАУКИ

Zh.S. Arzymatov

HISTORICAL FORMS A CUMULATIVE MODEL OF SCIENCE

УДК: 141.2/1+001

Макалада илимий таанып билүүнүн өнүгүшүндө кумулятивдик концепциялары каралган. Илимдердин кумулятивдик моделдеринин тарыхый формаларына талдоо берилген. Кумулятивдик концепциясы үчүн илимий билим – абсолюттуу акыйкат билим, чындыктын адекваттуу чагылышы.

Негизги сөздөр: кумулятивизм, өтүүчүлүк, эпистемология, эмпиризм, рационализм, позитивизм, неопозитивизм.

В статье рассматриваются концепции кумулятивизма в развитии научного познания. Дан анализ историческим формам кумулятивной модели науки. Для концепции кумулятивизма научное знание – абсолютно истинное знание, адекватное отражение действительности.

Ключевые слова: кумулятивизм, преемственность, эпистемология, эмпиризм, рационализм, позитивизм, неопозитивизм.

In the article, conceptions of cumulativizme are examined in development of scientific cognition. An analysis is Given to the historical forms of cumulative model of science. For kumulativizm concept of scientific knowledge – is absolutely true knowledge, an adequate reflection of reality.

Key words: cumulativizm, continuity, epistemology, empirism, rationalism, positivism, nepozitivizm.

Кумулятивизм концепциясы жаңы мезгилдин башталышында, илимдин социалдык статусу өзгөргөн мезгилде, илим адамдын иш аракетинин өз алдынча өзгөрүү тармагы катары бөлүнүшү, илимдин теориялык өздүк ан-сезиминин калыптанышы учурунда пайда болгон. Жаңы мезгилдеги эки философиялык багыт – «эмпиризм» менен «рационализм» илимий изилдөө объектиси болуп калган. Алар өздөрүнүн методологиялык принциптеринин карама-каршылыгына карабастан, илимдин прогресси жөнүндөгү кумулятивдик көз караштын калыптанышына жана бекемделишине алып келген.

Кумулятивизм концепциясы үчүн илимий билим – абсолюттуу акыйкат билим, чындыктын адекваттуу чагылышы. Илимий билимдин системасы анда түбөлүк, чындыгы акыйкаттардын жыйындысы катары элестетилет.

Алгачкы эмпиризмдин методологиялык концепциясы теориялык жактан биринчилерден болуп Ф.Бэкондун [1] окуусунда берилген. Билимди индуктивдүү жыйынтыктоо, алгачкы деңгээлде «акыйкат фактысы» катары кызмат кылат, калыптанган илимий билимдин генетикалык бирдейликти шарттайт, ар кандай даражадагы жалпылыктагы «аксиомалар-

дын» жыйындысы катары келип чыгат. Билимдин ушул системасынын өнүгүшү «аксиомалардын» санынын көбөйүшү, өсүшү катары көрүнүшү мүмкүн.

Эмпиризмден айрымаланып рационализмдин методологиялык концепциясы илимий билимдин системасын «бир нерседен башкасына өткөн таза ой коргундуларынын» кыймылы, дедуктивдик коргундулары менен байланыштырат, анда акыйкаттуулук алгачкы жобонун интеллектуалдык айкындыгы жана логикалык ой корутунду менен шартталган. Илимдин эволюциясынын мына ушул аныктамасында дагы кумулятивизмдин принциптери ачык айтылган.

«Таза акылды сындоонун» [2] автору жок дегенде табият таануунун негизин түзгөн үч илим – логика, геометрия жана арифметика анчалык өзгөрүүгө ээ болбойт жана өнүгүүнүн жогорку чегине жеткен деп эсептеген. Кант бир логика – аристотелдик, бир геометрия – евклиддик жана бир арифметика – пифагордук болооруна ишенген. Универсалдуулук менен илимдердин бирден болгондугуна ишенүү, чындыгында канттык априоризмдин гносеологиялык негизин түзөт. Мына ошентип, канттык априоризмдин негизинде илим жөнүндөгү кумулятивдик модел жатат, анда илимий билимдин фундаменталдык негизи убакыт менен мейкиндиктен көз каранды болбогон абсолюттук жана түбөлүк мүнөзгө ээ болушу.

Фихте боюнча илимдердин философиясы, же илимдердин окуусунда мүмкүн болгон илимдердин бардыгында өзгөрбөгөн жана бүткөн түрдөгү системаны өз ичине камтышы тийиш. Илимдердин окуусу – «бүткөн жалгыз илим. Ошондуктан бүткөндүк – анын айрымалоочу белгиси» [3]. Албетте жеке илимдер бүткөндүк менен аяктоочулук белгилерге ээ эмес, бирок алардын чексиз өсүшү эч качан алардын принциптеринин сапаттык өзгөрүүсү менен байланышкан эмес.

Декарттын интуитивдик акыйкаты, Лейбництин акыл акыйкаты, Канттын синтетикалык менен аналитикалык априордук ой жүгүртүүсү, Фихтенин илимдердин окуусундагы принциптери – бардыгы жаңы мезгилдеги методологияда илимдердин кумулятивдик образынын ар кандай аталышы.

Илимдердин эволюциясынын кумулятивдик концепциясынын тигил же бул вариантта XIX кылымда эмпирикалык багыттын жактоочулары өнүктүрүшкөн. Рационалисттерден айрымаланып, алар абсолюттук акыйкаттуулукту теориялык таанып билүүнүн жыйынтыгы эмес, тажрыйбанын жыйын-

тыгы катары карашкан. Мисалы, Конт илимде жаңы билимдердин улам кошулушун көргөн, бирок алардын сапаттык өзгөрүүсү эмес [4]. Ошол эле сыяктуу Д.С.Милль үчүн «илимдердин өнүгүшү – бул дайыма экстенсивдүү, бирок интенсивдүү процесс эмес. Билимдин өнүгүшү акыйкаттардын санынын өсүшүнүн эсебинен, бирок аларды сапаттык өзгөртүү жана тереңдетүү аркылуу эмес» [4]. Г.Спенсер үчүн «билимдердин бир мүнөздөмөсү бар – бул билимдердин көбөйүшү. Спенсер боюнча билимдердин көбөйүшү адамдын жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшү катары көрүнөт. Илимдердин өнүгүшүнө Спенсер өзүнүн эволюциялык теориясын колдонуп, билим бул (биологиялык түр сыяктуу) биологиялык жол менен мурасталат. Эволюция теориясы жана мурункуларды мурастоо Спенсер үчүн эмпиризм менен априоризмди колдонуу каражаты болгон [4].

Конкреттүү илимий билимдин өнүгүшүндө кумулятивдик концепция «биринчи» позитивизмдин чегинде дагы өзгөрбөгөн элемент катары калган, анда илимий билим феномендердин гана билими, бирок нерселердин маңызы эмес. Эмпирикалык билим позитивизм тарабынан жалгыз баалуу билим катары берилет. Мындан илимдердин мазмундук өнүгүшү билимдердин «фактылык» өсүшүнүн эсебинен гана жүрөрү келип чыгат, б.а. эмпириканын экстенсивдүү өнүгүшү аныкталат. «Биринчи» позитивисттердин илимий билимдердин эволюциясы жөнүндөгү кумулятивдик көз караштар, алган билимдин өзгөрбөстүгү жөнүндөгү идея менен байланышкан.

XIX кылымдын ортосуна чейин кумулятивдик концепция үстөмдүк абалда кала берген. Бул концепциянын мындай үстөмдүк абалда болушу объективдүү себептер менен шартталган. XIX кылымдын ортосуна чейин табият таануунун көпчүлүк областтарында конкреттүү илимий практика эксперименталдык мүнөздү алып жүргөн. Ошондуктан эксперименттен алынганлардын топтолушу, эмпирикалык такталган мыйзам ченемдүүлүктөрдүн санынын өсүшү, айрыкча чындыкты практикалык, тажрыйба жактан өздөштүрүүнү илимдердин өнүгүшүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүгү катары кабыл алышкан жана методологиялык теорияларда аныктоого ээ болушкан.

XIX кылымдын акырында XX кылымдын башында илимдердин методологиясында илимий прогресстин концепциясынын бекемделишинин себеби, эмпирикалык билимдин эволюциясынын кумулятивдик аныкталышы, эмпирикалык деңгээлдин теориялыктан толук көз каранды эместиги жөнүндөгү көз караштар методологиялык аң-сезимде калыптанышына түрткү болгон.

Илимдердин өнүгүшүнүн кумулятивдик концепциясы махизм менен логикалык позитивизмдин методологиялык окууларында ишке ашкан. Эмпириокритицизмдин методологиялык теориясы идеалисттик гносеологиялык идеянын негизинде теориялык ой жүгүртүүнүн четки формасы, анда XIX кылымдын ортосунан баштап илимдердин өздүк аң-сезиминде стихиялуу калыптанган. Бул окуулардын

идеясынын маңызы моделдүү, гипотетикалык билим катары теориялык билимдин салыштырмалуу мүнөзү, субъективдүү элементти алып жүрүшү жана ошондуктан абсолюттук акыйкат эместигин таанышкан. Бул идеялардын пайда болушу теориялык билимдердин катуу өнүгүшү менен шартталган (айрыкча физика тармагында), анда теориялык билимдин эволюциясы эмпирикадан көз карандысыз экендигин, теориялык түзүлүштүн абстрактуу деңгээлинин өсүшүн байкашкан, алардын сезимдик тажрыйба менен татаал кыйыр байланышын жана айрыкча теориялык билимдин өнүгүшүндө математиканын ролу өскөн. Билимдин субъективдүүлүгү менен салыштырмалуулук идеясы XIX-XX кылымдарда табият таануудагы революцияда колдоо тапкан, анда классикалык илимдерде абсолюттуу акыйкат сыяктангандар кайрадан каралган. Жыйынтыгында «экинчи» позитивизмде теориялык билимдердин табиятын адекваттуу чагылдырган катары конвенционализм менен символизм идеялары өнүгүүгө ээ болушкан.

Ойлоонун кумулятивдик образы XIX кылымдын акырына чейин классикалык эпистемология үчүн мүнөздүү болгон. Билимдердин кумулятивдик моделинин негизги белгилерин төмөндөгүдөй жоболорго келтирсе болот.

Биринчиден, илимдердин тарыхы катуу бекемделген кошулуу процесси, б.а. далилденген акыйкаттар.

Экинчиден, илим бул далилденген билим, классикалык эпистемологиянын борбордук проблемасы табиятынан негиздеме проблемасы болгон (акыркысы, биротоло бүтүшү), илимий билимдердин генезиси эмес. Бул проблема өзүнүн эки жагы – рационализм менен эмпирикалык фундаментализм аркылуу келип чыккан. Эмпирикалык фундаментализмдин убактысы боюнча чектелген жана акыркы формасы неопозитивизм болгон.

Үчүнчүдөн, классикалык фундаментализмдин тескери жагы болуп, адашуу илимдердин тарыхынан четтетилиши керек. Мында, албетте, кабыл алынган акыйкаттын критерийине дал келбеген илимий теориялар орун алган жана аларды ондоого туура келет же илим чөйрөсүнөн чыгарып салыш керек. Мына ушундай өңүттө караганда ар кандай окуу китеби предметти жеткиликтүү толук жазгандыгы, чындыгында тазаланган тарых, б.а. катчылыктарды чыгаргандан кийинки бул тармактын тарыхы.

Төртүнчүдөн, илимдердин маңызын түшүнүү демаркация (позитивисттер алек болгон тармак) деп аталган проблема менен байланышта, б.а. илимди бардык башка билимдердин илимий эмес формаларынан ажыратуу. Эгерде илимдин өсүшү кумулятивизм боюнча далилденген акыйкаттардын топтомуна турса, анда калгандарынын бардыгы илимден четтетилиши керек. Мисалы, позитивисттер илим менен философиянын ортосунда зарыл ажырым бар деп бекемдеген, андан «метафизикалык принциптер»

менен ар кандай «илимий эмес элементтер» четтетилиши керек.

Бешинчиден, кумулятивизмдин мүнөздүү белгиси (анын конкреттүү-тарыхий формаларынан көз каранды эмес) илимдин тарыхынын өзгөрбөгөн жана туруктуу образын жараткан болуп эсептелет. Кумулятивизмде билимдердин топтолушу алардын өсүшү катары каралат, бүтүндөй илимий предметтердин өнүгүшүнө тиешеси жок, анткени тарыхта топтолгон билимдер өзгөрүүсүз жана кыймылсыз калат. Жаңы билимдердин кошулушу эч нерсени өзгөртпөйт, бардыгы алгачкыдай өз ордунда калат.

Логикалык позитивизм жаңы мегилдеги классикалык эпистемологиянын кризисинин өнүгүшүндө акыркы жана бүтүрүүчү баскычы болгон жана кумулятивизмди негиздөөнүн акыркы аракети болгон. Классикалык рационализмдин кризиси неопозитивизмдин негизги умтулуусунун кыйыр чагылуусун тапкан, жана бардыгынан мурун анын верификация программасында *концептуалдык* маанинин түз чагылышы анын маңызын түзөт. Биринчиден, айтылгандардын мааниси текшерүүчүлүк менен теңдеш, ал эми акыркысы түздөн-түз берилгендер. Экинчиден, илимдердин башка уюлунда – логика менен математикада – концептуалдык маанини дагы жокко чыгарууга аракет болгон. Мына ошентип, эрте неопозитивизмдин өкүлдөрү өздөрүнүн максаты илимдердин эки уюлунда *концептуалдык* маанини жокко чыгарууну койгон: эмпирикалык илимдерде ал түздөн-түз берилишке келтирилген, ал эми логика менен математикада – сүйлөмдөрдүн синтаксистик структурасына келтирилген.

Жогорудагы жоболордон бир катар натыйжалар келип чыгат. *Биринчиден*, илимдерди негиздөө башка түстө, өнүгүүчү контекстте (акыйкат даяр, жыйынтыкталып бүткөн формада келип чыкпайт, ал дайыма айлана-чөйрө жөнүндөгү биздин билимдерибиздин

тереңдеши менен өзгөрүү процесси) берилиши салыштырмалуу же тагыраак, *тарыхий* мүнөзгө ээ. *Экинчиден*, демаркация проблемасына көз караш радикалдуу өзгөрөт, б.а. илим менен илим эместе айрымалоонун критерийи өзгөрөт. Жаңы мезгилдеги салттуу (классикалык) эпистемологиянын демаркация критерийи ачык же ачык эмес илимий билимдердин талашсыз акыйкатына тынчыган. Илимий билимдин өзүнүн ичиндеги акыйкат менен адашуунун карама-каршылыгы регулятивдүү менен салыштырмалуу мүнөзүн моюнга алуу демаркация проблемасынын маселесин түп тамырынан бери өзгөртөт. *Үчүнчүдөн*, биздин билимибиздин салыштырмалуулугун моюнга алгандык илимдердин өнүгүшүндө өтүүчүлүктү тануу дегенди билдирбейт, анткени илимий билимдерде өзгөрүү процесси менен бирге алардын сакталуу учурлары дагы эске алынат. Бирок өтүүчүлүк диалектикада кумулятивизм дегидей аныкталбайт, анда өзгөрүү гана эмес, эски билимдин мазмунундагы жакшы жыйынтыктар «алып салуу» түрүндө сактап калуу дагы жүрөт.

Ошентип, жогоруда айтылгандардан көргөндөй, кумулятивизм принциптери боюнча илимий билим өзүнүн өнүгүү процессинде трансформацияланбайт, жана жоголбойт, ал кошулат. Ар бир кийинки илимий теория мурункулардын жыйынтыктары болуп эсептелет. Кумулятивизм концепциясынын маңызы – конкреттүү-илимий эмпириканы абсолютташтыруу, аны жалгыз баалуу билим катары жарыялоо, бүтүндөй бардык илимий изилдөөлөрдүн максаты жана негиздемеси.

Адабияттар:

1. Бэкон Ф. Соч. Т. 2. М., 1972. С. 63.
2. Кант И. Соч. Т. 3. М., 1964. С. 100.
3. Фихте И.Г. Избр. Соч. Т. 1. М., 1916. С. 32.
4. Позитивизм и наука. М., 1975. С. 37, 76, 59.

Рецензент: д.филос.н., профессор Утуров К.У.